

Відгук
офіційного опонента доктора філологічних наук,
професора Руснак Наталії Олександрівни
про дисертацію
Коваленка Бориса Олексійовича
*«Мовно-культурний ареал Поділля в історії української літературної мови
кінця XIX – початку XX ст.»*,
представлену на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук
зі спеціальності 10.02.01 – українська мова
(Київ, 2021 – 473 с.).

Один із аспектів культурологічної наукової парадигми мова як складник духовної культури уналежнює тезу про те, що літературна мова є показником рівня культури нації. До того ж, на порубіжжі XIX – XX ст. українська мова в добу бездержавності відігравала роль консолідувального чинника нації. Ґрунтовне дисертаційне дослідження Б.О. Коваленка *«Мовно-культурний ареал Поділля в історії української літературної мови кінця XIX – початку XX ст.»* відповідає і антропозорієнтованій лінгвістиці, в центрі якої культурна самобутність народу, вербалізована в національно-мовній картині світу. Дослідження проведене з використанням пріоритетних наукових концепцій і парадигм, що дає підстави стверджувати про його відповідність новим галузям мовознавства – ідіостилістиці та лінгвоперсонології.

Взаємодія діалектної та літературної мови – стала проблема української діалектології. Тож актуальність наукової розвідки Б.О. Коваленка *«Мовно-культурний ареал Поділля в історії української літературної мови кінця XIX – початку XX ст.»* зумовлена, з одного боку, потребою з'ясування питомої ваги подільського говору в мові письменників-подолян, а з другого, – у визначенні ролі письменників-подолян у становленні літературної мови.

Підкреслюємо **новизну** наукової роботи, проведену на текстах-рукописах письменників-подолян С. Руданського, А. Свидницького та М. Коцюбинського. Наявність серйозної фактичної автентичної бази становить важливу та позитивну рису наукової розвідки Б.О. Коваленка і вирізняє її з-поміж робіт такого типу.

Відзначаємо пошукову роботу дисертанта в архівних матеріалах відділу рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України (м. Київ), Інституту рукописів Національної бібліотеки ім. В. Вернадського (м. Київ), Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника Михайла Коцюбинського (м. Чернігів), Бібліотеки Академії Наук м. Санкт-Петербург.

Страт подільського говору у становлення літературної мови простежено крізь призму орфографічних систем – желяхівки, максимовичівки, кулішівки, ярижки, які були етапами у становленні пріоритетного фонетичного принципу української орфографії.

Композиція дисертаційного дослідження цілком умотивована: діалектна подільська основа мови фольклорно-етнографічних праць, письменників-подолян у хронологічній послідовності: С. Руданського, А. Свидницького, М. Коцюбинського, що дає змогу визначити сильні риси подільських говірок, які увійшли до ідіостилю письменників. У описі діалектної основи мовностилю письменників автор дисертації відштовхується від інваріантних рис подільського говору.

Дослідження проведене на матеріалі різностильового континууму (науково-популярному, художньому, епістолярному) та у різноманітних жанрових виявах української літературної мови кінця XIX – початку XX ст.

У дисертаційному дослідженні використано описовий метод з елементами порівняльно-історичного та прийому кількісних підрахунків. До аналізу автографів залучено текстологічний метод. Ареалогічний метод сприяв з'ясуванню просторового вияву мовних одиниць. Лінгвокультурологічні прийоми допомогли проаналізувати ідіостиль

письменників з урахуванням культурно-історичних умов, у яких формувалися постаті письменників.

Структура роботи відповідає меті та завданням: складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку літератури. Вступ відповідає вимогам до такого типу робіт: містить всі необхідні рубрики.

Перший розділ «Українське народне мовлення кінця XIX ст. на Поділлі у контексті становлення літературної мови» запропонував високий рівень дослідження, зразком для якого послугував аналіз рукописної спадщини з опертям на говіркове оточення класика української літератури Т.Г. Шевченка.

Відзначаємо соціолінгвістичний аспект роботи, власне лінгвістичний аналіз проведений з урахуванням мовної ситуації в краї. Ареал Поділля всебічно схарактеризований: історично-політичний (освітній), адміністративний, демографічний (становий), лінгвальний. У межах останнього – лінгвальна характеристика подільського говору, специфіка членування, діалектне оточення.

Автор дисертації докладно аналізує фольклорні матеріали, записані на Поділлі. З лінгвального погляду скрупульозно проаналізована фольклорно-етнографічна спадщина С. Рудницького, А. Димінського. Привертає увагу порівняння пісні «Ой ти дубе кучерявий» із збірника «Копа пісень» С. Руданського 1852 і 1862 рр., зіставний аналіз казок, записаних А. Димінським, із збірки М. Драгоманова і збірки М. Левченка. Б.О. Коваленко зазначає розбіжності звукового складу, морфемної структури, граматичних форм, синтаксичного оформлення варіантів тексту. Опис мови збірника М. Левченка «Казки та оповідання з Поділля в записах 1950–1868 р.» (1928 р), нарису «Быт подолян» К. Шейковського (1860 р.), етнографічних творів А. Свидницький «Великдень у подолян», «Відьми, чарівниці й опирі...», «Злой дух» відзначається детальністю. Лінгвістичну ерудицію дисертанта засвідчують історичні коментарі до подільських діалектних явищ.

Словник нації – надійне свідчення про культуру народу. У цьому розділі з

проекцією на подільський регіон проаналізовано лексикографію кінця XIX ст. (О. Афанасьєв-Чужбинський, К. Шейковський, Ф. Піскунов). До лексичного матеріалу з Поділля у перекладних лексикографічних працях «Опытъ русско-украинского словаря» М. Левченка, «Словарі російсько-українському» М. Уманця й А. Спілки застосована класифікація за семантичними ознаками та за представленістю в академічному Словнику української мови (далі СУМ). Фонетико-морфологічна характеристика увиразнює лексичні особливості. У *Словарі* Б. Грінченка всебічно розглянута лексика, яку ілюструють етнографічні твори С. Руданського, А. Свидницького, К. Шейковського: за частинами мови, за представленістю у академічному словнику СУМ, за семантичними ознаками. Ця частина дисертації логічно продовжена в п'ятому розділі «Подільський елемент у формуванні літературного стандарту кінця XIX – початку XX ст.». У такий спосіб вибудовується наскрізна структура, тематична єдність наукової розвідки. Відзначимо аналіз лексичного матеріалу зі «Словничка провінціаналізмів подільських, укладеному в Кам'янці-Подільському у році 1863» А. Кремера (Краків, 1870 р.), де зареєстровано 952 слова, 125 слів-русизмів у мові подільської шляхти, тобто простежено вплив української мови на польську. Глибоку обізнаність дисертанта з предметом дослідження засвідчив § 1.5. «Стан вивчення мовлення Поділля кінця XIX ст.», де проаналізовано відомості про подільських говір у працях І. Вагілевича, Я. Головацького, О. Потебні, К. Михальчука, О. Соболевського, М. Дурново, О. Курило, О. Сорочана, В. Остроковського, Б. Яцимірського.

Детальний аналіз подільського страту в ідіостилі письменників репрезентовано в другому, третьому і четвертому розділах дисертації, які відзначені системним викладом, аргументованістю теоретичних положень, оригінальністю спостережень, достовірністю інтерпретації мовного матеріалу. У кожному розділі міститься огляд критичних матеріалів (літературознавчих та мовознавчих) про творчість славетних подолян. Лінгвальна характеристика співомовок, приказок із співомовок, казок, байок,

небилиць С. Руданського засвідчила фахову зрілість дисертанта. Відзначаємо слушні висновкові положення із другого розділу про константні і перемінні локальні маркери ідіостилю С. Руданського (с. 207).

Урізноманітнюють науковий виклад лінгвістичної інформації третього розділу культурологічна інформація щодо постаті А. Свидницького, порівняння легенди про створення землі в інтерпретації А. Свидницького і М. Коцюбинського (с. 236) та ілюстрації списку «Люборацькі», написаного ярижкою, та титульного листа роману, виданого у 1886 р. у львівському журналі «Зоря», що надає тексту дисертації ознак креологізованого тексту.

Копітку роботу дослідника в широкому лексикографічному контексті засвідчив аналіз регіоналізмів нарису «Великдень у подолян». Закономірно, що автор дисертації звернув увагу на лексику, пов'язану з духівництвом у жанрово-етнографічному нарисі «Прошлый быт православного духовенства».

Не оминув Б.О. Коваленко і мовознавчі ідеї А. Свидницького, який обстоював фонетичний принцип орфографії, висловлював пуристичні погляди (с. 246).

За спостереженнями автора, у етнографічних працях А. Свидницького наявні іменники с. р. з подовженням *весілле*, непослідовні написання *браття*, *братья* (мовні факти підкріплені кількісними показниками), у народних оповіданнях – дієслівні форми *робе висе ходе* (с. 269). Закономірно, що найбільшу увагу автор дисертації приділив роману А. Свидницького, звернувши увагу на орфографію друкованих варіантів, фонетико-граматичні ознаки, які маркують ідіостиль письменника. Аналіз лексики роману А. Свидницького «Люборацькі» засвідчив інтелектуальний потенціал автора та творчий підхід до аналізу: лексика представлена у розгалуженій класифікації ЛСГ, семантичних груп і синонімічних рядів (с. 295). Аналіз фразеології роману А. Свидницького «Люборацькі» відзначений виваженим підходом, точністю спостережень та оригінальністю висвітлення. Розгалужена класифікація фразеологізмів у вигляді фразеосемантичних полів, напр., «розумова діяльність», «мовленнева діяльність», «фізичний

стан» з подальшою класифікацією на ФСГ (с. 316). Відзначаємо аналіз ФСП «мовленнева діяльність» зі структурним компонентом соматизмом з опертям на поняття стереотип.

У четвертому розділі, присвяченому ідіолекту М. Коцюбинського в контексті територіального мовлення, автор дисертації переконливо доводить, що у ранніх оповіданнях, написаних ярижкою, містяться вже атомарні дані щодо формування орфографічних (фонетичних) особливостей літературної мови: *цілувати*, голосні після шиплячих (с. 334), форми О. в. третьої відміни *зздристію*, *постилью* (с. 339). Робота з автографами уможливила висновки автора: виправлення свідчать про пошук авторського почерку, хитання в написанні твердості – м'якості *р р'* (с. 346) – про вироблення орфографічних норм літературної мови. Слушні зауваження Б.О. Коваленка про зникнення діалектних норм та формування наддіалектних норм на фонетико-морфологічному рівні (с. 348). Фонетико-морфологічні та лексичні явища галицько-буковинського діалекту відображено в § 4.4. «Локальність як стильовий код «Тіні забутих предків». Заслуговує на увагу аналіз орфографії та діалектних явищ в епістолярію М. Коцюбинського: надруковані у сучасному виданні «Я так поріднився з тобою ...» листи до дружини Віри порівняно з автографами, виявлено низку лінгвальних особливостей, які свідчать про вплив говірок на ідіостиль письменника (с. 377).

Результатом копіткої лексикографічної роботи є п'ятий розділ, де проаналізовано лексику, яку ілюструють тексти письменників-подолян. Так, зазначено, що лексика співомовок С. Руданського зафіксована у «Опыте южнорусского словаря» К. Шейковського (2 слова), «Малорусько-німецькому словнику» Є. Желехівського (26 раз), «Словарі російсько-українському» М. Уманця й А. Спілки – 80 слів, у *Словарі* Б. Грінченка – 70 с., у СУМ – 400 слів з позначкою *діал.* (с. 401). До лексики з творів А. Свидницького, відображеній у *Словарі* Б. Грінченка (500 слів), автор дисертації застосовує типологію за семантичними та стилістичними ознаками. Він зазначає, що СУМ міститься 500 покликань на твір

«Люборацькі». До лексики з художніх творів М. Коцюбинського, яких у СУМ 14 000, застосована класифікація за сферою вживання та стилістичним маркуванням. Статистичні показники унаочнюють результати аналізу.

Загальні висновки чіткі, виважені, впливають зі змісту роботи та відповідають поставленим завданням.

Констатуємо, що дисертаційна робота Б.О. Коваленка, присвячена внеску мовно-культурного ареалу Поділля в розбудову української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. – цілісне, інноваційне дослідження творчого характеру, що розширює межі сучасної української діалектології, історії української мови, орфографії, ідіостилістики, лінгвоперсонології. Однак висловимо декілька міркувань критичного характеру.

1. Перший розділ надто розлогий.

2. Йшлося про всебічність аналізу подільського мовного ареалу, проте вважаємо, що недостатньо висвітлено етнічний склад Поділля і, відповідно, запозичення з польської мови у лексичному складі подільської лексики.

3. Другий розділ «Діалектні особливості ідіостилю С.В. Руданського» починається з трактування поняття ідіолект. Четвертий розділ «Динаміка ідіолекту М. Коцюбинського в контексті територіального мовлення». Думаємо доцільніше послуговуватися терміном ідіостиль.

4. Трапляються повтори інформації культурологічного (біографічного) характеру та повтори історичних коментарів до діалектних явищ.

5. У мові С. Руданського зафіксовано форми *ломача* (с. 181), *жсытя* (с. 188), *ничымъ* (с. 188), *чытае* (с. 193), *почыкати* (с. 194), *чыкае* (с. 198), *бижсыть* (с. 199). Думаємо, що твердження збереження м'якості шиплячих і аффрикат – характерна риса консонантизму південно-західних говірок (с. 189) щодо подільських говірок передбачає застереження.

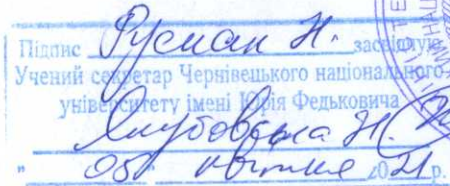
Зміст автореферату і дисертації ідентичні. Публікації автора (71 праця з теми дослідження, монографія «Від ідіолекту до літературної мови: Поділля кінця XIX – початку XX століття», розділ у колективній монографії, словник

«Фразеологізми в ідіостилі Анатолія Свидницького» та широка апробація роботи засвідчили наукову активність і творчий потенціал автора.

Загалом вважаємо, що висловлені зауваження суттєво не знижують наукової вартості дисертаційної роботи Б.О. Коваленка «Мовно-культурний ареал Поділля в історії української літературної мови кінця XIX – початку XX ст.». Його результати є наслідком самостійної творчої праці, яка є вагомим внеском дисертанта в українське мовознавство. Матеріали дисертації знайдуть застосування у практиці викладання дисциплін філологічних факультетах ЗВО, зокрема в курсах «Історія української літературної мови», «Лінгвостилістика», «Лінгвістика тексту», у спецкурсах і спецсемінарах, присвячених мовотворчості письменників-подільян С. Руданського, А. Свидницького та М. Коцюбинського, а також у лексикографічній роботі з діалектології та в укладанні словника мови письменника.

Зважаючи на актуальність теми і те, що рецензована праця є викінченим, самостійним дослідженням, а його результати доповнюють лінгвістичну теорію новими аспектами і узагальненнями щодо внеску подільського говору в розбудову української літературної мови, вважаємо, що вона цілком відповідає пунктам 9, 11 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 року та № 1159 від 30.12.2015 року), а її автор – Борис Олексійович Коваленко – заслуговує наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Доктор філологічних наук, професор
кафедри сучасної української мови
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Наталія РУШАК

Відгук надійшов до
спеціалізованої вченої
ради № 26.173.01 Інсти-
туту української мо-
ви НАНУ 12 квітня 2021 р.
Учений секретар спецради В.М.Турса